

CARL RITTER'IN “DIE ERDKUNDE'SINDE ANADOLU VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

ANATOLIAN AND THE OTTOMAN EMPIRE IN
CARL RITTER'S “DIE ERDKUNDE”

Emel AKAY BOZDOĞAN

Arş. Gör. Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Coğrafya Anabilim Dalı,
akayemel86@gmail.com

Öz

Dünya tarihindeki en büyük imparatorluklardan biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya çapında birçok yabancı müellif ve haliyle coğrafyacının kadrajında kalması/olması şaşırtıcı değildir. Bunlar içinde Osmanlı İmparatorluğu'nu birçok yönüyle ele alan önemli bir isim de, modern coğrafyanın kurucularından Alman coğrafyacı Carl Ritter'dir (1779-1859). Bir “masa başı coğrafyacısı” olan Ritter, Osmanlı topraklarını kendi görmemiş olsa da gören müellif ve seyyahların tasvirlerinden yararlanarak müellifin “magnum opus”u olan “Die Erdkunde” adlı eserinin son cildinde Osmanlı İmparatorluğu ve Anadolu ile ilgili geniş bilgilere yer vermiştir.

Ritter'in 1822'de kaleme aldığı ve 1852'de basılan “Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien” (Küçük Asya yarımadasının karşılaştırmalı coğrafyası) adlı eseri tamamen Anadolu'ya ayrılmıştır. Yaklaşık 3500 sayfadan oluşan bu hacimli eserde, öncelikle yarımada'nın genel durumuna ilişkin karşılaştırmalı coğrafi bilgilere yer verilmiştir. Ritter bu eserini hazırlarken H. Kiepert'in Anadolu topraklarına dair haritalarından, İstanbul sefiri olan Ogier Ghiselin de Busbecq'in mektuplarından, Charles Texier, Macdonald Kinneir, Evliya Çelebi, William Ainsworth, Joseph Pitton de Tournefort, William John Hamilton gibi seyyahların anlatılarından faydalanmıştır.

Ritter eserinin diğer ciltlerinde olduğu gibi Klein Asien cildinde de bir mekân parçasını bütünüyle ele almış ve incelemiştir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafı, tarihi, sosyal, ekonomik, siyasi ve idari yönlerini ele alarak okuyucuya aktarmıştır.

Bu çalışma, şimdiye kadar Ritter'in Osmanlı İmparatorluğu hakkında düşüncelerine dair kapsamlı bir çalışma yapılmamış olması sebebiyle önem arz etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu hakkında yerli ve yabancı literatürde oldukça fazla çalışma yapılmasına karşın, Ritter bağlamında konuyu inceleyen yabancı kaynak da oldukça azdır. Böylelikle “Die Erdkunde'nin” son cildi olan “Vergleichende Erdkundes Halbinsellandes Klein-Asien” eserinde yer alan Osmanlı İmparatorluğu'na dair bilgilere çalışmada yer verilecektir. Aynı zamanda Batılı gezginlerin Osmanlı ve Anadolu halkı ile ilgili ilk aşamada taraflı ve doğru olmayan bilgilere sahip olması (emperyal, ırkçı ve oryantalist bakış açılarıyla) ancak bu toprakları ve halkını tanıdıktan sonra değişen bakış açılarını, olumlu düşüncelere sahip olmalarını ve bunları eserlerinde yansıtmaları okuyucuya aktarılacak ve bilim camiasının takdirine sunulacaktır.

Abstract

It is not surprising that the Ottoman Empire, one of the largest empires in world history, is in the frame of many foreign authors and geographers around the world. Among these geographers, an important name who dealt with the Ottoman Empire in many aspects in his work is the German geographer Carl Ritter (1779-1859), one of the founders of modern geography. Ritter, a “desktop geographer”, has included extensive information about the Ottoman Empire and Anatolia in the last volume of his work, “Die Erdkunde”, which is the “magnum opus” of the author, by using the descriptions of the authors and travelers who did not see the Ottoman lands himself.

Ritter's work “Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien” (Comparative geography of the Asia Minor peninsula) written in 1822 and published in 1852 is completely devoted to Anatolia. In this voluminous work consisting of approximately 3500 pages, first of all, comparative geographical information about the general situation of the peninsula is given. While preparing this work, Ritter benefited from H. Kiepert's maps of Anatolian lands, the letters of Ogier Ghiselin De Busbecq, who was the Istanbul ambassador, and the narratives of travelers such as Charles Texier, Macdonald Kinneir, Evliya Çelebi, William Ainsworth, Joseph Pitton de Tournefort, William John Hamilton. As in the other volumes of Ritter's work, in the volume of Klein Asien, a piece of space has been taken up and examined in its entirety. In this context, he has conveyed the geographical, historical, social, economic, political and administrative aspects of the Ottoman Empire to the reader.

This study is important as there has not been a comprehensive study on Ritter's thoughts on the Ottoman Empire until now. Although there are many studies on the Ottoman Empire in domestic and foreign literature, there are very few foreign sources that examine the subject in the context of Ritter. Thus, the information about the Ottoman Empire in the last volume of “Die Erdkunde”, “Vergleichende Erdkundes Halbinsellandes Klein-Asien” will be included in the study. At the same time, the fact that Western travellers had biased and inaccurate information about the Ottoman Empire and Anatolian people in the first stage (with imperial, racist and orientalist perspectives), but after getting to know these lands and their people, their changing perspectives, having positive thoughts and reflecting them in their works will be conveyed to the reader and presented to the appreciation of the scientific community.

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makaleleri

Gönderildiği tarih: 29 Ağustos 2024

Kabul edildiği tarih: 25 Aralık 2024

Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2025

Article Info

Type: Review articles

Date submitted: 29 August 2024

Date accepted: 25 December 2024

Date published: 25 December 2025

Anahtar Sözcükler

Osmanlı İmparatorluğu; Klein Asien
(Küçük Asya); Die Erdkunde

Keywords

Ottoman Empire; Klein Asien (Asia
Minor); Die Erdkunde

DOI

10.33171/dtcjournal.2025.65.2.29

Giriş

Anadolu, coğrafi konumu, eşsiz iklimi, elverişli toprakları, zengin maden yatakları ve sahip olduğu birçok özelliği sayesinde, çağlar boyunca tüm milletten insanların ilgisini cezbetmiş ve onları kendisine çekmiştir. Binlerce yıl boyunca askeri, politik, kültürel ve ekonomik güç olarak önemini daima koruyan Anadolu ve bu topraklar üzerinde kurulan devletler, dünya tarihi açısından bir kültürel miras niteliği taşımaktadır. İnsanların yüzyıllardır doğasında olan merak duygusu, bilinmeyeni keşfetme isteği ya da farklı nedenler, her milletten birçok insanın bu görkemli toprakları görme isteklerini tetiklemiştir. Onları Anadolu'ya iten neden ister merak, bilgi edinme, belli yerlere duyulan özlem isterse siyasi, askeri farklı bilgiler toplamak ve bunu kendi ülkeleri lehine kullanmak olsun bu topraklara gelmekten hiçbir zaman vazgeçmemişler. Anadolu'yu ziyaret eden seyyahlar, bilim insanları, diplomatlar, askerler ve daha birçoğu, elde ettikleri deneyimlerini uzun ve detaylı metinlerle, mektuplarla, haritalarla, çizimler ve taslaklarla kayıt altına almışlardır. İngiliz, Fransız ve Alman Avrupalı seyyahların ve bilim insanlarının Osmanlı coğrafyasına olan alakaları bilinmektedir. Bu kişiler Anadolu'yu gezerken takip ettikleri belli anayol ve güzergâhlar haricinde, devletin iç bölgelerinde bulunan irili ufaklı pek çok Osmanlı yerleşim birimini de ziyaret etmişlerdir. Bu geziler sırasında edindikleri izlenimlerini kaleme almak suretiyle, zengin bir kütüphane meydana getirmişlerdir. Bu izlenimler, Osmanlı Devleti, coğrafyası ve milleti hakkında önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır (Todorova, 2013, s. 12-13).

Anadolu toprakları ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ele alan ve en önemli eseri *Die Erdkunde*'de bu konuya yer veren isimlerden biri de Carl Ritter (1779-1859) olmuştur. Böylesi görkemli bir geçmişe ve şüphesiz ki aynı şekilde bir geleceğe sahip olan bu muhteşem toprakların, şimdiye kadar genellikle sözel, dağınık ve üstün körü olarak ele alınması Ritter'e göre büyük bir eksikliğin işaretidir çünkü o zamana kadar bu topraklar hakkında geniş çaplı ve detaylı bir eserin olmaması eserde kendinin de belirttiği bir noktadır. Bu nedenle Ritter, Küçük Asya ve bu toprakların insanları ile ilgili, yüzyıllar boyunca çok fazla dağılmış ve böylelikle çoğu yitip gitmiş olan bilgileri tutarlılık ve titizlik içerisinde ele alma ve ortaya çıkarma ihtiyacı hissetmiştir (Schmutterer, 2018, s. 42). Bu ihtiyaç Ritter'in Küçük Asya'ya atfettiği seri şeklindeki eserinin son cildini ortaya çıkarmasıyla sonuçlanmış ve Küçük Asya ile ilgili ayrıntılı bilgilerin yer aldığı bu cilt, Batı dünyasında bir ilk niteliği taşımıştır. Bu durumu daha net bir şekilde ortaya koymak amacıyla Ritter'in *Die Erdkunde* adlı eserinin dokuzuncu cildinde ifade ettiği görüşlerini (belirtmek önemlidir:

“Coğrafya bilimindeki bu boşluğu eskisinden daha büyük ölçüde doldurmayı başarıp başaramadığımızı, onu bilen ve sevenlerin yargısına bırakmalıyız; ne konuya olan sevgimiz, ne şimdiye kadar çözülmemiş göreve olan ilgimiz, ne de kendimize koyduğumuz hedefe ulaşmak için gerekli araç ve çabalarımız eksikti ve yine de bu çalışmada sadece hedefimize ulaşmak için bir ilk girişim olduğunu kabul ediyoruz (1858, s. 32).

Ritter’in bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere, Die Erdkunde eserine kadar Küçük Asya ile ilgili bu denli ayrıntılı ve düzenli bir batılı kaynak olmamıştır. Çünkü Ritter eserinde Küçük Asya ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında doğu ve batı kaynaklarından yararlanarak oldukça geniş bilgilere ulaşmıştır. Birçok Avrupalı gözlemcinin yanı sıra Evliya Çelebi’nin yazıları, bazı Ermeni coğrafyacıların çalışmaları ve şu ana kadar hiç kullanılmamış Türk, Bizans ve Ermeni birçok kaynağı kullanmıştır. Böylelikle Ritter, Anadolu toprakları ile ilgili daha önce dile getirilmemiş birçok bilgiye ulaşmış, daha önce bu topraklar ile ilgili yapılan çalışmalarda ortaya çıkan birçok hatayı da düzeltme imkânı bulmuştur. Dolayısıyla Ritter göre, asıl amacı olan “dünyanın eksiksiz coğrafyası”nı ortaya koymak için, Küçük Asya’ya da ele alınan diğer topraklar kadar önem verilmelidir ve kendisi bu nedenle eserin son cildini Küçük Asya’ya ayırmıştır (Ritter, 1858, s. 32-33).

Ancak şimdiye kadar Ritter gibi büyük coğrafyacının hayatı, eğitimi ve coğrafi anlayışı hakkında birçok çalışma ortaya çıkarılmış olsa da Die Erdkunde adlı eserini ve dolayısıyla eserin Küçük Asya’ya atfedilen son cildini kapsamlı ve düzenli bir şekilde ele alan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Hele Türk literatürüne baktığımızda bu durumun daha da vahim olduğu ve Die Erdkunde hakkında bir kaynak olarak gösterilebilecek yeterlilikte bir eserin noksanlığı göze çarpmaktadır (Schmutterer, 2018, s. 50-51). Dolayısıyla çalışmada ele alınan Die Erdkunde eserinin Küçük Asya ile ilgili olan son cildi bilim tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir ve Türk bilim camiasına kesinlikle kazandırılması gereken bir yapıttır.

Çalışmanın girişinde, öncelikle Carl Ritter’den ve “magnum opus (büyük eser)” olarak nitelendirilen Die Erdkunde eserinden bahsetmek burada önem arz etmektedir. Çünkü Ritter’in bilimsel kişiliğinin eserine yansımaları, eserin oluşturulması ve özellikle Küçük Asya’ya ayırdığı eserin son cildinde nasıl bir rota çizdiğini belirtmek gerekmektedir.

Ritter, 7 Ağustos 1779 yılında Magdeburg yakınlarındaki Quedlinburg'da doğdu (Beck, 1979, s. 35; Gage, 1867, s. 42). Onun bilimsel coğrafya anlayışı, kendisinin erken yaşlarda geliştirdiği “çeşitlilik içinde bütünlük” kuramına dayanmaktadır. 1804 yılında, 25 yaşındayken, Ritter'in Avrupa coğrafyası hakkındaki ilk coğrafi yazıları yayınlandı (Gümüşçü, 2012, s.107-108). 1811 yılında Avrupa coğrafyası hakkında iki ciltlik bir ders kitabı yayınladı. Ritter 1813'ten 1816'ya kadar Göttingen Üniversitesi'nde "coğrafya, tarih, pedagoji, fizik, kimya, mineraloji ve botanik" okudu. 1817'de Die Erdkunde ya da Yer Bilimi ("coğrafya" kelimesinin Almanca çevirisi) adlı büyük eserinin ilk cildini yayınladı. Dünyanın eksiksiz bir coğrafyasını ortaya çıkarmayı amaçlayan Ritter, hayatı boyunca bu yönde çalışmış ve eşsiz bir eser ortaya koymuştur (Gage, 1867, s. 47-48; Dörries, 1929, s. 47-48).

Ritter, yeryüzünün Tanrı'nın planının kanıtlarını sergilediğini anlattığı yazılarında sık sık teolojiye de yer vermiştir (Gümüşçü, 2012, s. 108). Ne yazık ki 1859'da ölmeden önce sadece Asya ve Afrika hakkında yazabilmiştir. Die Erdkunde'nin tam ve uzun başlığı Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen oder allgemeine, vergleichende Geographie, als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physicalischen und historischen Wissenschaften (Doğa ve insanlık tarihi ile ilişkili fiziki ve tarihi bilimlerin incelenmesi ve öğretilmesi için güvenli bir temel olarak genel karşılaştırmalı coğrafya) şeklindedir (Dickinson, 1969, s. 37-38).

Ritter'in coğrafya çalışmalarındaki amacı dünya üzerinde meydana gelen şeylerin envanterini yapmak değil daha çok bölgesel bağlılık oluşturan ilişkileri, bağlantıları anlamaya çalışmak olmuştur (Martin ve James, 1993, s. 86). Modern coğrafyanın kurucularından biri olarak nitelenen Ritter'in coğrafya bilimine yaptığı katkılar göz ardı edilemeyecek kadar fazladır (Gümüşçü, 2012, s. 108). 1817-1818 yıllarında Ritter, “Die Erdkunde” adlı eserinin ilk cildini yayınlamış ve aynı eserin Afrika ile ilgili olan cildini 1822'de, ilk Asya cildini ise 1832'de ve daha sonra da ikinci baskısını yayınlamıştır. Bu önemli eser “Die Erdkunde”nin diğer ciltleri ise sırasıyla, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1840, 1843, 1844, 1846, 1847, 1848, 1850, 1851, 1852, 1854-55, 1858 ve 1859 yıllarında yayımlanmıştır. Bu 19 bölümlük 21 ciltten oluşan eser, o zamanki dünya coğrafya literatüründeki en kapsamlı eserdir (Top Yılmaz, 2016, s. 71).

Carl Ritter'in bu eseri, coğrafya literatüründe tek bir yazar tarafından yazılmış en kapsamlı eserlerden biridir. Ritter toplamda tüm dünyayı kapsayan bir coğrafya yazmayı amaçlıyordu. Çalışması üç bölümden oluşacaktı:

1. Katı form ya da kıtalar
2. Akışkan form veya elementler
3. Doğanın üç âleminin bedenleri (Oğlakçı ve Aliağaoğlu, 2023, s. 501).

Birinci bölüm, "Eski Dünya" ile başlayıp "Yeni Dünya"ya kadar dünyanın kıtalarını ele alıyordu. Burada önerilen eski ve yeni dinamiği, çağdaş kavramlara karşılık gelmemekte, daha ziyade Ritter'in anladığı şekliyle gezegen üzerindeki insan faaliyetlerinin evrimine atıfta bulunmaktadır. Sonuç olarak, Hanno Beck'in de belirttiği gibi, *"Ritter'e göre dünyanın en uç bölgeleri, Kuzey, Güney ve Doğu, pratik anlamda Amerika kadar Yeni Dünya'nın bir parçasıdır"* (Marthe, 1880, s. 206; Beck, 1981, s. 260). Projesinin devasa boyutları nedeniyle Ritter bunu hiçbir zaman tamamlayamadı. İlk bölümde her kıtanın ana biçimlerinin ve bunların doğa ve tarih üzerindeki etkileri ele alınmıştır ve böylelikle "büyük bütünü" (dünyanın) gözler önüne serilmesi amaçlanmıştır. İkinci bölüm akışkan formlara ayrılmıştır ve bununla kastedilen su, hava ve ateştir. Bu unsurlar yaklaşık olarak Hidrografi, Meteoroloji, Klimatoloji ve Volkanoloji çalışmalarına karşılık gelmektedir. Ritter son bölümü ise, organik yaşamın coğrafya ve tarih ile karşılıklı ilişkilerine ayırmıştır. Özellikle bu ilişkilerin zaman içinde nasıl geliştiği ve ilişkiler içindeki bileşenlerin (insan, hayvan, toprak) bu evrime nasıl katkıda bulundukları üzerinde durmuştur (Beck, 1954, s. 53-54).

Ritter tarafından kullanılan yöntem tümevarımsal bir metodolojidir. Tümevarımsal araştırma yöntemlerinin bir sonucu olarak Ritter, gezegeni coğrafi bireylerden oluşan bir organizma olarak gözlemlemeye ilgi duymuştur. Eserinin girişinde de *"Böylece büyük kıtalar, burada genel olarak yeryüzünün büyük bireyleri olarak ele aldığımız, az çok ayrı bütünlere bir ön çalışmasını temsil eder"* diyerek benimsediği tümevarımsal metodu belirtmiştir (Ritter, 1858, s. 202-203). Ritter, önce yeryüzünün bireylerini tanımladıktan ve ardından bunları kapsamlı bir araştırmayla açıkladıktan sonra, bütünü parçalarının toplamından daha büyük olan bir bütünü kavrayabilmiştir (Beck, 1954, s. 54). Ritter dünyayı parçalara bölerek coğrafi araştırma için vazgeçilmez olduğunu düşündüğü bir alan teorisi geliştirmiştir. Bunun yanı sıra Ritter, eserinin son aşamasında yapmak istediği "karşılaştırma" unsurunu da yansıtmayı başarmıştır. Onun anlayışına göre bölgesel parçalar önceden vardı ve zamanla insanlar tarafından şekillendirildi. Böylelikle insanların şekillendirdikleri bölgelerin evrimini ortaya koymak için karşılaştırmalı bir şekilde ele almak yapılması gereken en doğru yöntem olmuştur (Peschel, 1877, s. 78).

Bu eser, kabaca 6 bölüme ayrılabilen 19 kısımdan oluşan 21 ciltlik bir eserdir.

1. Afrika (I. kısım)
2. Doğu Asya (II-VI. kısımlar)
3. Batı Asya (VII-XI. kısımlar)
4. Arabistan (XII-XIII. kısımlar)
5. Sina Yarımadası (XIV-XVII. kısımlar)
6. Küçük Asya (XVIII-XIX. kısımlar) (Oğlakçı ve Aliagaoglu, 2023, s. 501).

Ritter'in 1816-1859 yılları arasında yazdığı 21 ciltlik *Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen* (Doğa ve İnsanlık Tarihiyle İlişkili Coğrafya) adlı başyapıtı, fiziksel çevrenin insan faaliyetleri üzerindeki etkisi temasını muazzam uzunlukta geliştirmiştir. Bu kitap bir coğrafya ansiklopedisidir. Ritter, coğrafyanın bir çalışma ve bilim olarak ele alınışını ortaya koymuş ve yerleştirmiştir. Onun bu yaklaşımı tüm coğrafyacılar tarafından onaylanmış ve benimsenmiştir (Dörries, 1929, s. 629-630; Schmutterer, 2018, s. 75; Beck, 1954, s. 55).

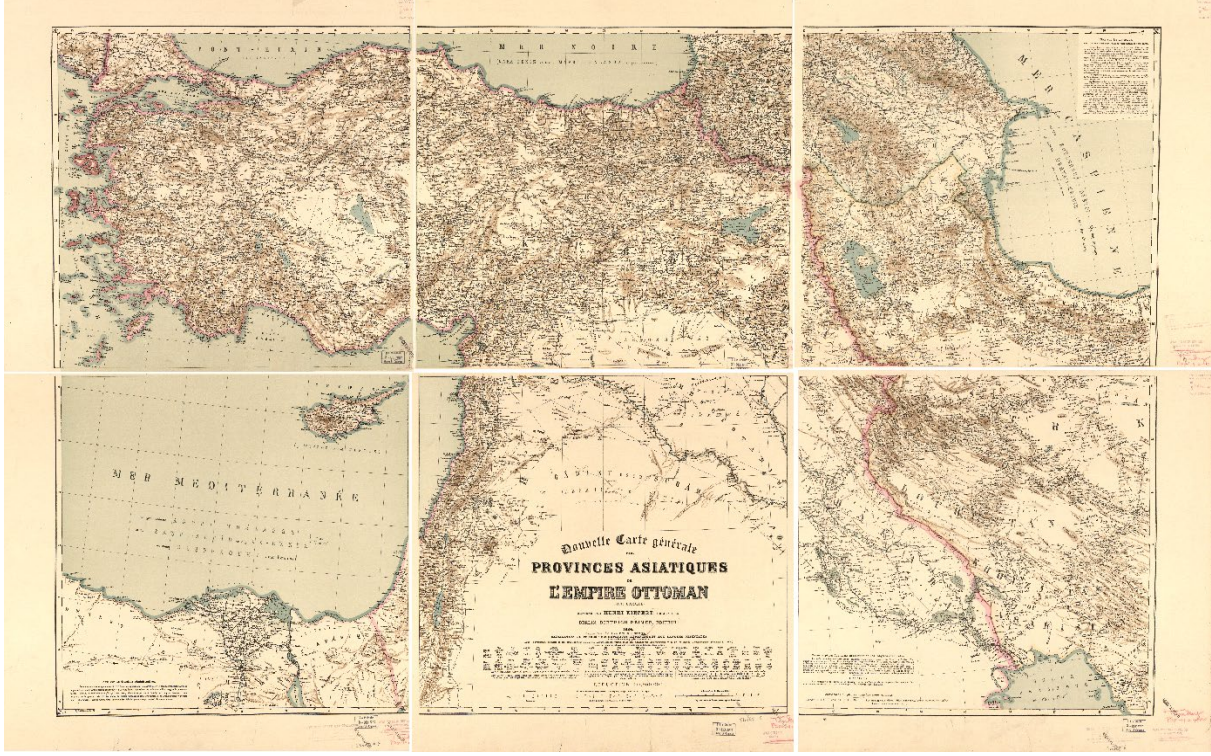
KÜÇÜK ASYA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN RITTER'E VE DIE ERDKUNDE ESERİNE YANSIMASI

Ritter, 1822'de kaleme aldığı ve 1852'de basılan "Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien" (Küçük Asya yarımadasının karşılaştırmalı coğrafyası) adlı eserinin girişinde Anadolu topraklarının ana hatlarıyla kıtasal sınırını belirlemiştir. Ona göre, üç tarafı denizle kuşatılmış Küçük Asya'nın kıtasal sınırı, doğuda Anti-Toros dağlarıdır. Anti-Toros dağları Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin vadiler boyunca uzanan, Tahtalı ve Binboğa dağlarını da içine alan dağ sırasının batılı bilim adamlarınca verilen adıdır (Ritter, 1858, s. 211). Ritter, Küçük Asya'nın kıtasal sınırlamasını bu şekilde yaparken Alman coğrafyacı Heinrich Kiepert'in Küçük Asya haritasından ve açıklamalarından oldukça etkilenmiştir. Kiepert, Küçük Asya ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında çizdiği haritalarla dikkat çekmektedir. Bunlar arasında en önemlileri ise şunlardır:

- Osmanlı İmparatorluğu Haritası, 1844.
- Küçük Asya Haritası, 1844.
- Asya Türkiyesi, Kafkas ülkeleri ve Batı İran, 1853.
- Küçük Asya Haritası, 1854.
- Avrupa ve Asya'da Osmanlı İmparatorluğu, 1855.
- Asya'da Osmanlı İmparatorluğu, 1868.

- Asya'da Türkiye, 1879.

Kiepert'in Osmanlı İmparatorluğu ve Küçük Asya haritalarını hem kendisi bizzat gezerek ve malzeme toplayarak hem de başka haritalardan aldığı bilgileri kullanarak çizdiği bilinmektedir (Ritter, 1858, s. 202-203; Schmutterer, 2018, s. 82; Tanrıku, 2014, s. 190-204).

Harita 1: Heinrich Kiepert'in 1884 yılında Berlin'de basılan Nouvelle carte generale des provinces asiatiques de L'empire Ottoman: sans L'Arabie (Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya eyaletlerinin yeni genel haritası: Arabistan hariç) haritası. Kaynak: <https://www.loc.gov/resource/g7420.ct003775>.

Carl Ritter'in Küçük Asya (Klein Asien) ile ilgili hazırladığı ciltler, binlerce yıl boyunca askeri, ekonomik, politik ve kültürel anlamda medeniyetlerin beşiği olan Anadolu topraklarını karşılaştırmalı ve oldukça ayrıntılı biçimde ele alan, en önemli Batılı eserdir. Ritter'in tabiri ile sabahı yani güneşi temsil eden Asya kıtası hakkında yapılan çalışmalar oldukça yetersizdir. Bu nedenle birçok kültürün ve medeniyetin beşiği olan Küçük Asya toprakları, coğrafi özellikleri, insanları ile ilgili bilgilerin yarım yamalak, düzensiz ve önemsenmeden aktarılması oldukça büyük bir boşluk yaratmaktadır. Çünkü ona göre, Anadolu topraklarının her yönden sahip olduğu zenginlikler, burada yaşayan insanları üst düzey uygarlık seviyesini yakalamadaki yetenekleri, dünya bilim tarihinde yer alması gereken ve birçok devlete örnek olabilecek unsurlardır (Georges, 1910, s. 369).

Ritter, Die Erdkunde adlı eserinde Küçük Asya'yı anlattığı ciltlerde bu toprakların sadece belli başlı özelliklerinden değil; fiziki ve beşeri birçok yönünden de ayrıntılarıyla bahsetmektedir. İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve daha birçok şehrin fiziki, ekonomik, kültürel ve sosyal yönlerinin yanı sıra, Anadolu topraklarında bulunan bazı akarsular Ritter'in eserinde özellikle üzerinde durduğu bir konu olmuştur (Ritter, 1858-1859, s. 358-365). Çoruh nehri, Yeşilırmak, Kızılırmak, Sakarya nehri gibi Küçük Asya'nın önemli akarsuları hakkında geniş bilgilere eserde yer verilmiş ve eserin bölgesel planlaması bu akarsuların akış güzergâhları üzerinden ele alınmıştır (Ritter, 1858-1859, s. 325-328). Eserde aynı zamanda Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu için önemli yere sahip olan, kıyı şeritleri ve ticaret noktalarına da yer verilmiştir. Aynı zamanda eserde dikkat çeken noktalardan biri ise, Ritter'in Anadolu'nun arkeolojisine önem vermesi ve birçok antik yapı üzerinde durmasıdır. Kerkenez harabeleri, Yazılıkaya, Olimpos, Kremna ve Termessos antik kentleri eserde yer alan arkeolojik unsurların birkaçıdır. Daha önce de belirtildiği üzere Ritter, eserinde Küçük Asya'ya sadece fiziki açıdan bakmamış, Anadolu ve Osmanlı halkının beşeri özelliklerine de yer vermiştir. Örneğin Osmanlı yönetimi ve yöneticileri, onların halka olan tutumları, Anadolu insanının dini anlayışı, yaşam şekilleri, kılık kıyafetleri, misafirperverliği gibi birçok yönünü ortaya çıkaracak açıklamalara eserde rastlanmaktadır. Ritter'in eserinde verdiği tüm bu ayrıntılı bilgilere bakıldığında, bunun sadece bir coğrafya kitabı değil aynı zamanda bilim tarihinde Küçük Asya ve Osmanlı İmparatorluğu için büyük bilgi deposu niteliğinde bir ansiklopedi olduğunu söylemek yanlış olmaz (Ritter, 1858-1859, s. 350-355).

Yukarıda belirtilen yerleşmeler Carl Ritter'in Die Erdkunde adlı eserinin yaklaşık 3500 sayfalık son cildinde en çok yer verilen bazı şehirlerdir. Ritter'in Küçük Asya'ya ayırdığı bu hacimli cildinde yer verilen ve Avrupalı gezginlerin eserlerinden yararlanılarak derlenen diğer bölgelere de burada kısaca yer vermek uygun olacaktır.

Die Erdkunde'de yer verilen diğer yerler eserdeki sıralaması ile şunlardır:

Küçük Asya'nın önemli platoları

Küçük Asya'nın akarsu sistemlerine genel bir bakış

Küçük Asya'nın gölleri

Küçük Asya'nın yaylaları

Çoruh Nehri

Terme Çayı

Yeşilırmak ve Likos Çayı

Kelkit Çayı

Amasya şehri
Amasya ve Merzifon akarsuları
Kızılırmak Nehri'nin akış sistemi
Manavgat – Trabzon rotası
Delice Irmağı ve Osmancık
Kayseri ve Ankara arasındaki rotada yer alan ana hatlar
Konya
Çorum
Çankırı
Yozgat
Tokat
Sungurlu'dan Yozgat'a kadarki alanda bulunan kaya kaleleri, tapınaklar ve heykeller
Kerkenez harabeleri
Yazılıkaya
Devrek Çayı
Taşköprü üzerinden Boyabat'a rota çizen Gök Irmağı
Vezirokprü, Tavşan Dağı ve Osmancık dolayları
Bafra'dan Sinop'a kadar Kızılırmak'ın oluşturduğu lagün, delta ve haliçler
Sakarya Nehri'nin akış sistemi
Sakarya Nehri'nin ana kollarından biri olan Ankara Çayı
Antik Çağ'da Ankara şehri
Avrupalı gözlemcilerin raporlarına göre yeni Ankara
Ankara Çayı'nın Haymana'nın batısından Seferihisar'a uzanan rotası
Geyve ve Sapanca Gölü civarındaki platolar ve kuzeybatı dağ sınırları
Ainsworth'e göre Kızılırmak
Hamilton'a göre Nevşehir ve Ürgüp
Ainsworth'e göre İskilip ve Osmancık
Sivrihisar
Sapanca Gölü
Kinneir ve Fellows'a göre Söğüt ve Vezirhan
Safranbolu
Kastamonu ve Taşköprü
Sinop
Samsun
Tirebolu
Fatsa, Ordu, Ünye ve Terme

Trabzon

Batum

Rize ve Hemşin

Karadeniz

Düzce ve Prusias Antik Kenti

Ceyhan Nehri

Adana ve Kozan

Anamur

Selge ve Manavgat

Aspendos

Isparta, Aġlasun ve Kremna Antik Kenti

Eğirdir Gölü

Burdur Gölü

Side, Olimpos ve Phaselis

Termessos Antik Kenti

Akdağlar, Seydikemer ve Gerisburnu

Dalaman Çayı ve Yazır Gölü (Ritter, 1858, s. 208-211; Dernschwam, 1987, s. 132-135).

Ritter'in Die Erdkunde adlı eserinin son cildini atfettiği Küçük Asya ile alakalı yukarıda verilen bilgilerin yanı sıra Anadolu halkı ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında farklı birçok bilginin de (halkın din anlayışı, gündelik yaşantısı, kültürel değerleri, devlet yöneticilerinin idari tutumları gibi)eserde yer verildiği bilinmektedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından, eserde yer verilen bazı örneklerden bahsetmek yerinde olacaktır. İlk olarak Anadolu halkının din anlayışı üzerine eserde yer verilen düşüncelerden bahsedilebilir.

Die Erdkunde eserinde Ritter'in anlatımlarından, batılı birçok bilim insanının Anadolu halkının din anlayışı ile ilgili bilgi eksikliğine sahip oldukları söylenebilir. Anadolu'da yaşayan gayrimüslimlerin kendi dinlerini rahatça yaşamalarına saygı gösteren ve olanak sağlayan Osmanlı yönetimi, batılıların sahip oldukları önyargılar dolayısıyla hep yanlış betimlenmiştir. Derschwam, Schweigger, Hamilton ve Tournefort gibi birçok batılı seyyah ve bilim insanının Anadolu halkının din anlayışı ve İslam dini hakkındaki yanlışlarına maalesef Ritter de düşmüştür. Örneğin ezan konusunda eserde yer verilen yorumlar oldukça dikkat çekicidir. İslam'ın şartlarından biri olan namaz ibadetine çağrı niteliğindeki ezan sesinin, bir müzikal olduğu ve Anadolu'da yaşayan Müslümanların bunun dışında başka bir müzik bilmedikleri yönünde farklı düşüncelere eserde yer verildiği görülmektedir (Ritter,

1858, s. 235; Schweiggen, 2004, s. 56). Eserde aynı zamanda Türklerin ve Osmanlı yönetiminin resim sanatına da İslam dininin gereklerine uymadığı ve tabiri caizse “günah” olduğu için mesafeli davranıldığı dile getirilmiştir (Roux, 1990, s. 900-907). Hâlbuki Anadolu topraklarının geçmişinde minyatür, resim, seramik gibi birçok sanatsal uğraşa saygı gösterildiği bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan daha öncesinde Anadolu topraklarında hüküm sürmüş pek çok Müslüman Türk devletinin resim de dâhil olmak üzere birçok sanat dalının gelişimine imkân sağladığı ve desteklediği görülmektedir (Ritter, 1858, s. 251-257). Birçok batılı eserde olduğu gibi Ritter’in Die Erdkunde eserinde bu yanlış görüşlere yer verilmesi, daha önce de bahsedildiği gibi bu topraklar hakkında batılı bilim insanlarının bilgi eksikliğinden ve belki de Anadolu halkına ve İslam dinine olan önyargılarından kaynaklanmaktadır.

Tüm bu önyargıların yanı sıra, Anadolu halkının din anlayışı ile ilgili takdir edilen ve övülen bazı yönleri de eserde yer almıştır. Örneğin, Ritter Anadolu genelindeki, özellikle de İstanbul’daki, camilerin mimarı açıdan mükemmele yakın olduğu ve göz kamaştırıcı şekilde süslendiğini ifade etmiştir. İbadethanelere gösterilen bu itinanın; İslam dininin gereklerinden biri olduğunu da dile getiren Ritter, Anadolu’da yaşayan Müslüman halkın gün içerisinde birkaç kez su ile vücutlarının belli bölgelerini yıkadıklarını ve bunun İslam dininde belirtilen bazı ibadetler için bir hazırlık olduğunu da dile getirmiştir. Dolayısıyla İslam dininin, Müslümanların kendilerini temiz tutmasını gerektirdiği ve bunun oldukça olumlu bir durum olduğu yönündeki düşüncelere de eserde yer verilmiştir (Ritter, 1858, s. 262-263; Arundell, 1834, s. 196; Fellows, 1852, s. 95-96).

Avrupalı birçok seyyahın çalışmalarında ve Ritter’in Die Erdkunde’sinde yer verilen bir diğer konu ise Anadolu halkının misafirperverliğidir. Türklerde misafirperverlik geleneksel haline gelmiş bir kültür ögesidir. Onlar için misafirin rahat etmemesi ve herhangi bir ihtiyacına karşı kayıtsız kalmak saygısızlık olarak görülmektedir. Ritter, Küçük Asya’yı her ne kadar kendisi gezip görmemiş olsa da eserinde Avrupalı seyyahlardan, literatürde çok fazla faydalanılmamış olan Türk ve Ermeni kaynaklardan edindiği bilgiler ışığında misafirperverlik konusuna yer vermiştir. Ritter’e göre, Anadolu’da bulunan Türklerin yaşadığı bölge, kültür seviyesi, uygarlık düzeyi her ne olursa olsun, misafire gösterdikleri saygı ve misafirperverlik en üst düzeydedir (Ritter, 1858, s. 262-263; Fellows, 1852, s. 98). Misafirperverliklerinin yanı sıra Türklerin yabancıya karşı olan merakı ve “insan tanımadığının düşmanıdır” atasözünden hareketle belki de biraz yargılı yaklaşımları

da eserde yer verilmiştir. Ancak yabancıya karşı her ne kadar mesafeli yaklaşımlar da Anadolu halkının bu durumda bile misafirperverlikten ödün vermediği de dikkat çekmektedir (Ritter, 1858, s. 274-275; Fellows, 1852, s. 99-100). Yabancıya yani bilmediklerine karşı her ne kadar böyle bir tutum sergileseler de Türklerin birbirlerine olan bağlılığı, samimiyeti ve saygısı da dikkat çekici özelliklerden biri olarak eserde yer almıştır. Özellikle aile içerisindeki hiyerarşinin, büyüklere saygı ilkesinin hiçbir zaman göz ardı edilmediğini belirten Ritter, bu durumu Türklerdeki ahlaki değerlerin çok yüksek olmasına bağlamıştır (Ritter, 1858, s. 276; Fellows, 1852, s. 98).

Eserde Anadolu halkının cehaleti hakkında bazı bilgiler de verilmiştir. Öncelikle Ritter, Türklerin etraflarındaki tarihi eserlere özellikle ilgisiz kalmalarını, sahip oldukları cehalete temellendirme gibi bir düşünceye yönelmiştir. Çünkü hem Ritter'in hem de etkilendiği bazı Avrupalı seyyahların düşüncelerinde, Anadolu halkını o dönemlerde daha ileri seviyede olan Avrupa halkı ile karşılaştırmaları, oldukça taraflı ve yanlış düşüncelere kapılmalarına ve bunları çalışmalarında yansıtmasına neden olmuştur. Ancak daha sonrasında bu yanlış tutum göz önünde bulundurularak, Anadolu halkının içinde bulundukları idari, sosyal, ekonomik vb. durumlara göre oldukça bilgili oldukları dile getirilmiştir (Ritter, 1858, s. 262-263; Fellows, 1852, s. 98; Davis, 1879, s. 196-198).

Die Erdkunde eserinde Anadolu halkının gündelik hayatıyla ilgili bilgilere bakılacak olursa, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin Türkler için oldukça önem arz ettiği görülmektedir. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Türk toplumunda yün, pamuk, zeytin, incir gibi tarım ürünlerinin ön planda olduğu dile getirilmektedir. Yerleşik hayata geçmiş olan halkın tarım ürünleri yelpazesinde daha fazla çeşide sahip olduklarını, ancak göçebe yaşam tarzını benimseyen halkın ise yabani bitkiler üzerinden tarımsal faaliyetlerini sürdürdükleri Ritter tarafından dile getirilmiştir. Hayvancılık faaliyetlerinde, hayvandan elde edilen besin kaynaklarının yanı sıra özellikle soğuktan korunmak amacıyla onların kürklerinden de faydalandığı kaydedilmiştir (Ritter, 1858, s. 281-284; Fellows, 1852, s. 112). Aynı zamanda Osmanlı toplumunu oluşturan insanların, farklı dinlere ve mezheplere mensup olmaları, kılık kıyafet açısından zengin bir çeşitliliğe vesile olmuştur. Bu durumun kendisine ilginç geldiğini belirten Ritter, Anadolu toplumunda farklı dinlerin olmasının ve dinin farklı yorumlanmasının toplum için farklılıklara yol açtığını belirtmiştir. Hatta ona göre bu durum farklı giyim tarzlarının ortaya çıkmasıyla

kalmamış, farklı yemek kültürlerinin, farklı toplumsal kuralların oluşmasına da neden olmuştur (Mutlu, 2003, s. 24-26; Ritter, 1858, s. 288).

Ritter eserinde Anadolu nüfusu ile ilgili toplu bir bilgi vermekten ziyade, incelediği şehirlerin ve bölgelerin özelinde açıklamalara yer vermiştir. Örneğin; Konya ile ilgili bilgilere değinirken, XIX. yüzyıl başlarında şehrin nüfusunun 2000'i geçmediğini ancak şehrin gelişmesiyle bu rakamın artacağı eserde ifade edilmiştir. Aynı yüzyıl içerisinde Gümüşhane şehrinin nüfusunun 1100'ü Rum, 700'ü Ermeni ve geri kalanı Müslüman olmak üzere 7000 kişiden oluştuğu da kaydedilmiştir. Aynı şekilde İzmir'de 15 bini Türk, 10 bini Rum, 1800'ü Musevi, 200'ü Ermeni olmak üzere yoğun bir nüfusun barındığı bilgisi verilmiştir. Bu örneklerle değindikten sonra eserde asıl dikkat çeken bir nokta olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Eserde şehir bazında nüfus bilgilerinin bu şekilde verilmesine rağmen, Anadolu'nun genel nüfusu göz önünde bulundurulduğunda, bu topraklarda yaşayan gayrimüslimlerin sayısının hem birçok batılı seyyahın eserinde hem de Ritter'in Die Erdkunde eserinde fazla olduğu görülmektedir (Ritter, 1858, s. 302).

Eserde Osmanlı yönetimi ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Osmanlı yönetiminde mutlak gücün padişahın elinde olduğu ve onun üstünde başka bir otoritenin var olmadığı dile getirilmektedir. Hatta bu güç kutsallaştırılmış ve padişaha "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi", "güneşin ve ayın kardeşi" gibi sıfatlar atfedilerek konu perçinlenmiştir. Ritter bu konu hakkında bir karşılaştırma yaparak, Roma'da hükmedene karşı gösterilen kutsiyet ile Anadolu'dakinin farklı olduğunu dile getirmiştir. Roma'da hükmeden adına tapınaklar ve sunaklar inşa edilirken, Türklerde böyle bir durum yoktur ancak onlar padişahın bir emri ile sorgusuz sualsiz ölüme giderek bu kutsiyeti göstermektedirler (Ritter, 1858, s. 302-303; Tott, 2004, s. 122). Bu durumun yanında gösterilen saygı, sorgusuz bağlılık ve kutsiyete rağmen, padişahın halka karşı despot, acımasız ve bencil olduğuna dair bazı düşünceler eserde yer almıştır. Özellikle Osmanlı merkezi yönetim sisteminde kuralızsızlık ve keyfi uygulamaların olduğu, taşra yöneticilerinin ise despot, yeteneksiz ve tembel oldukları yönünde bilgiler eserde yer almaktadır (Ritter, 1858, s. 302). Ancak bu düşünceler, Ritter'in eserinde birçok batılı çalışmada da olduğu gibi, Osmanlı yönetimi ve teşkilat yapısının işlerliği hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaktan ve tabi ki önyargılardan kaynaklanmaktadır (Şahin, 2020, s. 73-76).

Eserde yukarıda verilen bilgilere benzer daha birçok açıklamaya da rastlanmaktadır. Örneğin Küçük Asya'da yaşayan konargöçer halkın çadırlarda yaşadığına dair bilgiler verilmiştir. Konargöçerlerin hareketli yapıları dolayısıyla bu

barınma şeklini tercih ettikleri ve yaşadıkları çadırların bölgelere göre farklı yapılara ve yapım malzemesine sahip olduğu belirtilmiştir. Uludağ çevresinde yaşayan konargöçerlerin çadırları ahşaptan yapılan kubbeli ve yuvarlak bir tavana sahipken (Ritter, 1858, s. 305; Texier, 2002, s. 112-120), Karadeniz bölgesindeki çadırların direkler üzerine gerilmiş keçi kılından yapılmış kalın bir çuldan ibaret olduğu eserde yer verilen bilgilerdendir (Ritter, 1858, s. 310; Hamilton, 1842, s. 51-53). Ankara çevresinde kurulan çadırların ise, çan şeklinde ve duvarlarının alt kısmının kamıştan yapılmış hasırlarla örtüldüğü, tavanının ise keçe ile kaplandığı dile getirilmiştir (Kinneir, 1818, s. 40; Ritter, 1858, s. 305).

Eserini bölge temelli bir sistemle kaleme alan Ritter, bazı şehirlerin yerleşim düzeni, görünüşleri, yapıların özellikleri gibi konularda da bilgi vermiştir. Bu bilgilere birkaç örnek vermek gerekirse, Ankara şehrinin oldukça kalabalık olduğu ve bunun dikkat çekici bir nokta olduğunu bilgisine eserde rastlanmaktadır. Şehrin çarşılarının bakımlı ve zengin bir görünüme sahip olduğunu (Ritter, 1858, s. 305-306; Çelebi, 1998, s. 148-156; Tezcan, 2011, s. 150-153) belirten Ritter, Ankara'nın yerleşim düzenine bakıldığında oldukça plansız bir yapıya sahip olduğunu, sokakların dar ve bakımsız göründüğünü ve evlerin birçoğunun kerpiçten yapıldığına dair bilgiler de vermiştir (Ritter, 1858, s. 315) Konya şehri hakkında Kayseri, Kastamonu ve Ankara gibi diğer büyük şehirlere kıyasla daha kasvetli ve harabe bir görünme sahip olduğundan bahsedilmektedir. Ancak şehrin büyüklük, sahip olduğu zenginlik ve nüfusu sayesinde Anadolu'nun önemli şehirleri arasında yer aldığı da verilen bilgiler arasındadır. İslami döneme ait birçok kalıntının yer aldığı şehirde, özellikle camiler ihtişamlarıyla dikkat çekmektedir (Ritter, 1858, s. 295; Ainsworth, 1842, s. 61-64). Eserde Ritter, Bursa'nın suyunun bol olması ve her evin bahçesinde mevcut olan çeşmeleri ile Granada şehrine benzettiğini dile getirmiştir (Tournefort, 2013, s. 53-58). Aynı zamanda şehri simgeleyen yapıların cami medrese ve türbeler olduğunu, bunlar sayesinde şehirde mistik bir havanın hâkim olduğu da dile getirilmiştir. Bursa'da sadece türbe ve medreselerin değil, kilise ve sinagogların da çok iyi bir şekilde korunduğu ve bunun farklı dinlere olan hoşgörünün bir göstergesi olduğu da belirtilmiştir (Ritter, 1858, s. 295; Tournefort, 2013, s. 53-58). Eserde Samsun ve Gümüşhane şehirleri ile ilgili bilgilere bakıldığında ise, özellikle Samsun'un oldukça yeşil bir bitki örtüsüne ve zengin bir ürün çeşidine sahip olmasına rağmen deniz kıyısında kurulmuş bir köy havası taşıdığı yani geride kalmış ve gelişmemiş bir yerleşim yeri olduğu yönünde düşünceler dikkat çekmektedir. (Ritter, 1858, s. 305-306; Alkan, 2007, s. 5). Gümüşhane'nin en dikkat çeken özelliği ise, maden bakımından çok zengin bir şehir olmasıdır. Ancak bu madenlerin

yeterince iyi koşullarda işlenemediği, şehirdeki gümüş filizlerinin altın değerinde ve bol miktarda olmasına karşın ekonomik açıdan bu bölgeye fazla kâr getirmediği de kaleme alınmıştır (Asiatische Wanderbericht VIII, 1869, s. 1-2). Yer verilen bilgilerin içeriğine dair yukarı verilen örneklerin çok daha fazlasına eserde rastlanmaktadır.

DIE ERDKUNDE ESERİNDE YER VERİLEN ANADOLU VE OSMANLI İMAJI

Ritter'in Die Erdkunde eserinde yer alan Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bilgilerin bir kısmını verdikten sonra, Ritter'in gözünden Anadolu'da yaşayan Osmanlı halkı hakkında Avrupalı gezginlerin düşüncelerine de yer vermek oldukça önemlidir. Çünkü Anadolu'yu ziyaret eden Avrupalı gezginlerin Osmanlı halkına dair az da olsa olumlu görüşleri olmasına rağmen, çoğunlukla olumsuz ve "aşağılayıcı" denilebilecek düşünceleri bulunmaktadır. Masa başı coğrafyacısı olarak nitelendirilen Ritter Küçük Asya eserini oluştururken, Anadolu'yu bizzat kendi gezmediği için ve Avrupalı gezginlerin anlatımına dayanarak kendi düşüncelerini de bu yönde şekillendirmiş (Oğlakçı ve Aliagaoğlu, 2023, s. 499) ve doğal olarak Osmanlı halkı ile ilgili olumsuz düşünceleri de eserinde açıkça yansıtmıştır. Bu konuya bir parantez açmak gerekirse, Ritter'in Küçük Asya'ya seyahat edememesinde o dönemin koşullarında sahip olduğu ekonomik sıkıntılardan kaynaklandığı dile getirilmelidir. Bu durum Ritter'in Die Erdkunde eserinde sergilediği bilimsel kimliğini ve bilgi birikimini olumsuz etkilememelidir. Konuya geri döndüğünde, Anadolu'yu gezen Avrupalı gezginlerin "oryantalist" bakış açısı etkisinde kalmaları, Die Erdkunde eserinde Anadolu halkı ile ilgili olumsuz düşüncelerin yanı sıra bazı yanlış bilgilerin de yer almasına zemin hazırlamıştır. Örneğin; Avrupalı gezginler Anadolu topraklarında ikamet eden gayrimüslim sayısını oldukça abartılı bir şekilde kaleme almışlardır. Hatta bu abartılı sayıyı manipülasyon aracı olarak bile kullanmışlardır. Özellikle Anadolu'da yaşayan Rum ve Ermeni nüfusu hakkında verilen bilgiler gerçeğe çelişmektedir. (Sunar, 2016, s. 941; Mutlu, 2003, s. 11-12; Asiatische Wanderbericht VIII, 1869, s. 1; Ritter, 1858, s. 210-212).

Bahsi geçmişken Batı'nın Doğu'ya karşı yüzyıllardır etkisinde kalmaktan bıkmadığı "oryantalizm" ve "oryantalist bakış açısı" kavramlarına değinmek yerinde olacaktır. Çünkü yukarıda anlatılanlarda da görüldüğü gibi bu düşüncenin etkisinden çıkamayan batılı gezginler, Anadolu'da gezdikleri yerler ile alakalı bilgilerini aktarırken adeta bir "at gözlüğü" takmış durumdadırlar. Gördükleri iyi şeyleri bile görmezden gelerek ya da kötü diye nitelendirerek kaleme almışlardır. Az sayıda da olsa bazı batılı gezginlerin Anadolu'da gördükleri olumlu yönleri hakkını anlattıkları da bilinmektedir.

Oryantalizm XVIII. yüzyılda felsefi bir nitelik kazanmış ve Batı'da meydana gelen Aydınlanma hareketi ile daha da kuvvetlenmiş olan Batı'nın Doğu'yu algılayış şeklidir (Said, 1991, s. 116). Bu düşünce her ne kadar XVIII. yüzyılda felsefi bir nitelik kazanmış olsa da mazisi XII. ve XIII. yüzyıllara dayanan bir temele sahiptir. Oryantalist bakış açısı, Batı'nın zihninde oluşan Doğu imajının İslam temelli olarak Müslüman –Türk imgesi doğrultusunda Osmanlı halkının da belli bir kategoriye sokulmasına sebebiyet vermiştir. Aslına bakılırsa Batı'nın Doğu'ya karşı oryantalizm düşüncesine bu denli sıkı sıkıya bağlı olmasının ve bunu her şekilde yansıtımalarının temelinde, kendi kimliklerini inşa etmek için “öteki” ye duydukları ihtiyaç yatmaktadır. Batı gözünde de öteki olan hem coğrafi hem kültürel olarak doğuda kalandır (Kutlu, 2017, s. 21-24; Dikici, 2014, s. 49).

Oryantalizm düşüncesinin yanı sıra Batı'nın yüzyıllardır benimsediği ve sadece Doğu üzerinde değil birçok ülkede gerçekleştirmek istediği faaliyetlerin altında yatan bir başka düşünce de “emperyalizm”dir. Emperyalizm, Batı'nın kendisinden daha küçük, güçsüz ve yönetilmeye muhtaç olduğunu hissettiği ülkelerde uyguladığı yayılcı bir politikadır. Ritter'in Die Erdkunde'sinde de kendini hissettiren bu düşünce, Batı'nın Doğu'yu icat etme ve onun içerisine her yönüyle nüfuz etme isteğiyle perçinlenmektedir (Said, 2001, s. 155-159). Bu nedenle de icat etmek ve yönetmek istediklerini tanımak ve zayıf noktalarını öğrenebilmek amacıyla, XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu topraklarına Avrupalı gezginler tarafından birçok seyahat gerçekleştirilmiştir (Dikici, 2014, s. 49; Aygün, 2017, s. 8).

Batı'nın emperyalizm ve oryantalizm düşünceleri etkisinde kalarak seyahatnamelerinde bunları yansıttıklarından bahsederken, Batı'nın bu tutumunun yüzyıllar içerisinde değiştiğine değinilmelidir. XVI. ve XVII. yüzyılda yazılmış seyahatnamelerde Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili tarafsız ve doğru bilgilerin verildiği göze çarpmaktadır. Bunun nedeni o yüzyıllarda Osmanlı'nın güçlü olması, Avrupa ile Osmanlı arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin fazla olmasıdır. Aynı zamanda o dönemde Avrupa'daki hümanist ve evrensel bakış açısı bu tutumlarının bir diğer nedenidir. Ancak XVII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıla geldiğimizde seyahatnamelerde Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu için daha öncesinde kaydedilen tarafsızlık ve doğruluk içeren bilgilerin tamamen değiştiği görülmektedir. Bu dönem seyahatnamelerinde özellikle Osmanlı hükümdarlarını ve halkını aşağılayan, küçümseyen bir tavır olduğu gözlenmektedir. Aynı zamanda Anadolu'nun coğrafi, kültürel, ekonomik ve daha birçok yönden kötü olarak nitelendirilmesi ve bu şekilde aktarılması da göze çarpmaktadır. Bunun nedeni

Osmanlının giderek zayıflaması ve Avrupa'daki ırkçılık fikirlerin etkisidir (Üçel Aybet, 2018, s. 102).

Carl Ritter'in eserinde de yukarıda bahsedilen Avrupa'nın Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı dönemsel ve çıkarlara göre şekillenen bakı açısı kendini belli etmektedir. Yukarıda verilen bilgilere netlik kazandırmak için Die Erdkunde eserinde yer alan bazı açıklamalara dikkat çekmek gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi yönetimi hakkında eserde verilen bilgilere bakıldığında, Osmanlı padişahlarının gücünün mutlak olduğu, onları sınırlayabilecek hiçbir unsurun ve kurumun bulunmadığı Avrupalı seyyahlar tarafından dile getirilmiştir. Ritter seyyahların bu düşünceleri doğrultusunda, Osmanlı hükümdarlarını "Tanrının yeryüzündeki gölgesi" olarak nitelemiştir. Ancak halkın, Osmanlı hükümdarlarına Batı'dan daha farklı bir şekilde hizmet ettiklerini de dile getirmiştir. Örneğin; Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdarlara Batı'da olduğu gibi tapınaklar inşa edilmez, ancak bu durum hükümdarların kutsal olmadığını göstermez. Halk, hükümdar karşısında kul vaziyetindedir Avrupalı gezginlerin gözünde Osmanlı yöneticileri halka karşı da acımasız davranmışlardır. Merkezde bulunan yöneticiler, kurallara uymayan uygulamalarda bulunmuşlardır ve keyfi bir yönetim şeklini benimsemişlerdir. Taşrada bulunan yöneticiler ise, Avrupalı gezginlerin çalışmalarında tembel, bencil ve yeteneksiz olarak nitelenmiştir. Osmanlı yöneticilerinin bu şekilde davranması onlara göre halkın sorunlarını daha da artırmış ve ülkede huzursuzluklara yol açmıştır. Osmanlı topraklarındaki yönetim ile ilgili bu olumsuz anlatılar genelde XIX. yüzyıl İngiliz gezginlerin çalışmalarında kendini göstermektedir. Ancak İngiliz gezginlerin yönetim ile ilgili bu haksız yorumları, Osmanlı yönetim yapısını yeterince bilmemelerinden ve önyargılarından kaynaklanmaktadır (Ritter, 1858, s. 210-212; Şahin, 2020, s. 78-81).

Eserde yer verilen Busbecq'in mektuplarında Türkler hakkında yer yer "barbar" kelimesinin geçtiği görülmektedir. Ancak gezgin İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman ile tanıştığında, onun hakkında övgü dolu sözler sarf etmiş ve ona olan hayranlığını belirtmiştir. Bu olaydan sonra Busbecq, Türk devlet sisteminin ve yöneticilerinin istismarcı ve despot olduğunu dile getiren Batılı gezginlerin bu düşüncelerini yalanlamıştır. Busbecq'in düşüncelerindeki bu değişim, hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığı Anadolu halkı ve Osmanlı'yı tanıdıktan sonra gerçekleri öğrenmesinden kaynaklanmaktadır (Ritter, 1858, s. 210-212; Busbecq, 1939, s. 155; Güngör, 1986, s. 92-94). Busbecq bunların dışında Türk halkının Anadolu'da yaşayan gayrimüslimlere karşı oldukça hoşgörülü davrandıklarını, Türklerde ne

ırksal ne sosyal ne de ekonomik anlamda bir tabakalaşmanın olmadığı ve Osmanlı yöneticileri haricinde halkın da oldukça eğitilmiş ve dışa dönük bir karaktere sahip olduklarını dile getirmiştir. Busbecq, bu düşüncelerinden de anlaşılacağı üzere, Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında tarafsız ve doğru bilgileri veren az sayıdaki Batılı gezginlerden biri olmuştur ve dolayısıyla Ritter'in eserde konu ile alakalı bilgiler de bu yönde şekillenmiştir (Ritter, 1858, s. 197-198).

Eserde Anadolu halkı ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında bilgilerine yer verilen bir diğer isim de Sir Charles Fellows'tur. Fellows da Busbecq gibi, Türklerle ilgili düşüncelerinin Anadolu'ya geldikten sonra değiştiğini ifade etmiştir. Ona göre Türklerin en çok dikkat çeken özellikleri, misafirperver ve ahlak değerleri yüksek olmalarıdır. Türklerin oldukça dürüst olmalarını ise, inandıkları İslam dininin gereklerine uymalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Anadolu ve Osmanlı hakkında bu olumlu görüşleri söylemesine rağmen, Türklerin "cahil ve beceriksiz" olduklarını belirtmesi de dikkat çekici bir ayrıntıdır (Ritter, 1858, s. 210-212; Kırca, 2010, s. 47; Fellows, 1852, s. 66).

William Hamilton'un eserde yer alan düşüncelerine bakılacak olursa, Busbecq ve Fellows'un tam tersine bir tutum sergilediği görülmektedir. Ona göre Müslümanlığı benimsedikleri sürece Türkler, eski olumlu özelliklerine kavuşamayacaktır. Aynı zamanda Hamilton, Türklerde statü farkının fazlasıyla belli olduğunu ve alt statüde insanlara zulmedilip, üst statüdeki insanlara da abartılı şekilde itaatkâr davranıldığını da belirtmiştir (Ritter, 1858, s. 94-95; Hamilton, 1842, s. 165-166). Ritter'in eserinde Anadolu ve Osmanlı ile ilgili düşüncelerine yer verdiği bir diğer Batılı gezgin de Fransız Jean Baptiste Tavernier'dir. Tavernier aynı Hamilton gibi düşüncelere sahiptir. Anadolu'da yaptığı gezilerde kendini güvende hissetmediğini, yollarda tüccarları bekleyen birçok eşkıya çetesinin olduğunu belirtmiştir. Anadolu'da seyahat edenler ve tüccarlar için barınma hizmetinin de kötü olduğunu eklemiştir. Bu nedenle de kendisi gibi gezginler için en iyi barınma şeklinin yanlarında taşıdıkları çadır olacağını dile getirmiştir (Ritter, 1858, s. 98; Tavernier, 2010, s. 125; Kutlu, 2017, s. 21-22).

Özet olarak yukarıda bahsi geçen seyyah ve bilim insanlarının Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki düşüncelerini kaynak olarak kullanması Ritter'in kendi düşüncelerinin de şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Ancak Ritter, sadece batılı bilim insanlarının bu konu hakkındaki çalışmalarını değil, bunun yanı sıra Evliya Çelebi'nin yazıları, bazı Ermeni coğrafyacıların çalışmaları ve şu ana kadar hiç kullanılmamış Türk, Bizans ve Ermeni birçok kaynağı kullanmıştır. Böylelikle Die

Erdkunde eserinde Ritter, diğer çalışmalardan aldığı bilgilerin yanında kendi düşüncelerine de yer vererek, Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında çok yönlü ve kapsamlı bir çalışmaya imza atmıştır.

Sonuç

Ritter, Die Erdkunde adlı eserinde Osmanlı İmparatorluğu ve Anadolu halkını batılı gezginlerin gözünden bakarak, onların eserlerinden faydalanarak ele almıştır. Dolayısıyla bunu yaparken de batılı gezginlerin ve Ritter'in imparatorluk ve onun halkı hakkındaki görüşlerinin nasıl olduğu, değişimi ve bu görüşlerin eserde nasıl yansıtıldığı da gözler önüne serilmiştir.

Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu toprakları farklı milletten insanların yüzyıllar boyunca merak ettikleri bir rota olmuştur. İster devleti tarafından resmi olarak görevlendirilsin, isterse kendi merak içgüdüğü nedeniyle gelmiş olsun, batılı seyyahlar ve bütün disiplinlere mensup bilim insanları Anadolu ve Osmanlı hakkında önemli ve nicelik açısından zengin bir literatürün oluşmasına imza atmıştır. Literatürde yer alan seyahatnamelerde ele alınan Anadolu ve Osmanlı hakkındaki bilgiler hem kişisine hem de dönemine göre değişkenlik göstermiştir. Avrupa devletlerinin Osmanlı ile ticari ve siyasi iyi ilişkiler içinde olduğu XVI. ve XVII. yüzyıllarda, seyahatnameler bu ilişkiler doğrultusunda olumlu ve doğru bilgiler içermiştir. Ancak Batı toplumlarında gerçekleşen Aydınlanma Hareketi ve Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği XVIII. yüzyıl ve akabinde XIX. yüzyıllarda, insanların kendinden başkasına yani ötekine bakış açısı tam tersi şekil almaya başlamıştır. Gerçekleşen bu olaylar doğrultusunda Batılı gezginlerin ırkçı, oryantalist ve emperyal bakış açıları, yaptıkları gezilerde kendini göstermiş ve bu doğrultuda seyahatnamelerinde de oldukça taraflı ve doğru olmayan bilgilerle gün yüzüne çıkmıştır. Her ne kadar Batılı gezginlerin büyük çoğunluğu Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olumsuz düşüncelerini yansıtmış olsalar da az sayıdaki gezgin (Fellows ve Busbecq gibi) Osmanlı ve halkı ile ilgili gerçekleri eserlerinde yansıtmaktan çekinmemişlerdir. Ritter'in Die Erdkunde eserinin son cildinde Küçük Asya'yı anlatırken hem olumlu hem de olumsuz yargılara yer verdiğini görmekteyiz. Çünkü Ritter, Anadolu'yu kendisi gezmemiş ve sadece Batılı gezginlerin çalışmalarından yararlanarak bu eseri ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında farklı düşünceleri eserinde kaleme alması oldukça normal bir durumdur.

Ritter'in "magnum opus"u olarak nitelendirilen *Die Erdkunde* eserinin 21 cildi de dünya coğrafya literatürünün en kapsamlı eseri olmuştur. Ancak Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan bahsettiği *Die Erdkunde* "Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien" (Küçük Asya yarımadasının karşılaştırmalı coğrafyası) adlı son cildi, Türk bilim tarihi açısından daha da değerlidir. Başta İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan olmak üzere birçok Batılı gezginin Küçük Asya hakkındaki bilgilerinin derlendiği çok kapsamlı bir eserdir. Ritter bu eserinde Anadolu'nun birçok köşesi (kıtasal sınır olarak belirlediği Anti-Toroslar'a kadarki alan içerisinde kalan) ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Anadolu'nun önemli şehirleri, akarsuları, gölleri gibi unsurları olabildiğince ele almıştır. Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu'nu sadece fiziki anlamda yansıtmakla kalmamış, Anadolu halkının sosyal, kültürel, dini, ekonomik, ticari vb. birçok yönüne de eserde yer verilmiştir. *Die Erdkunde* eserine kadar Küçük Asya ile ilgili bu denli ayrıntılı ve düzenli bir batılı kaynak olmamıştır. Çünkü Ritter eserinde Küçük Asya ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında doğu ve batı kaynaklarından yararlanarak oldukça geniş bilgilere ulaşmıştır. Birçok Avrupalı gözlemcinin yanı sıra Evliya Çelebi'nin yazıları, bazı Ermeni coğrafyacıların çalışmaları ve şu ana kadar hiç kullanılmamış Türk, Bizans ve Ermeni birçok kaynağı kullanmıştır. Böylelikle Ritter, Anadolu toprakları ile ilgili daha önce dile getirilmemiş birçok bilgiye ulaşmış, daha önce bu topraklar ile ilgili yapılan çalışmalarda ortaya çıkan birçok hatayı da düzeltme imkânı bulmuştur.

Die Erdkunde adlı eserini ve dolayısıyla eserin Küçük Asya'ya atfedilen son cildini kapsamlı ve düzenli bir şekilde ele alan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bu kadar geniş ve önemli bilgileri içeren bir eserin, Türkçe literatürde kapsamlı bir şekilde incelenmediği ve *Die Erdkunde* hakkında bir kaynak olarak gösterilebilecek yeterlilikte bir eserin noksanlığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla çalışmada ele alınan *Die Erdkunde* eserinin Küçük Asya ile ilgili olan son cildi bilim tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir ve Türk bilim camiasına kesinlikle kazandırılması gereken bir yapıttır. Yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı bu çalışmada, oldukça büyük bir bilimsel öneme sahip olan *Die Erdkunde* eserinin Küçük Asya'ya ayrılmış son cildi, çalışmanın elverdiği oranda ele alınmıştır.

Summary

Anatolia and its inhabitants have been the focus of attention of scholars and travellers from all cultures for centuries. Many different states have taken root in these lands, which have a rich cultural, social, economic and political spectrum. Anatolia, which has maintained its importance as a military, political, cultural and economic power for thousands of years, and the states that have emerged in this land are a cultural heritage of world history. One of them, the Ottoman Empire, which occupies a very important place in world history, and the Anatolian people under its rule have been the subject of many works throughout history. Travellers, scientists, diplomats, soldiers and many others who visited Anatolia recorded their experiences in long and detailed texts, letters, maps, drawings and sketches. The interest of British, French and German European travellers and scientists in the Ottoman geography is well known. Apart from the main roads and routes they followed while travelling through Anatolia, they also visited many large and small Ottoman settlements in the interior of the state. By writing down their impressions during these travels, they created a rich library.

Carl Ritter (1779-1859) was one of the first to deal with the Anatolian lands and the Ottoman Empire in his most important work *Die Erdkunde*. According to Ritter, the fact that these marvellous lands, which have such a glorious past and undoubtedly a similarly glorious future, have so far been dealt with in a verbal, scattered and cursory manner is a sign of a great deficiency, since the lack of a large-scale and detailed work on these lands until then is a point that he himself states in the work. For this reason, Ritter felt the need to deal with and reveal the information about Asia Minor and the people of these lands, which had been widely scattered over the centuries, and thus most of which had been lost, in a coherent and meticulous manner. In this context, Ritter made use of H. Kiepert's maps of Anatolia, the letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, the ambassador to Istanbul, and the accounts of travellers such as Charles Texier, Macdonald Kinneir, Evliya Çelebi, William Ainsworth, Joseph Pitton de Tournefort and William John Hamilton. These sources contain both positive and some negative opinions about the Ottoman state and the people of Anatolia. Whether they were officially commissioned by the state or whether they came because of their own curiosity instinct, western travellers and scholars from all disciplines have contributed to the formation of a significant and quantitatively rich literature on Anatolia and the Ottoman Empire. The information on Anatolia and the Ottoman Empire in the travelogues in the literature varied according to both the individual and the period. In Ritter's *Die Erdkunde*, it was not surprising to find both positive and negative opinions about Anatolia in cultural, political, economic, administrative and many other aspects. One of the most important reasons for the negative opinions of the travellers and scientists who travelled Anatolian lands reflected in their works was prejudice and lack of sufficient knowledge about the Ottoman Empire and Anatolian lands. Because these people, who turned their route to Anatolia with negative thoughts and were full of negative thoughts, could not overcome the wall of prejudice, even though they encountered positive aspects that would refute their thoughts.

Another important reason for both positive and negative statements reflected in Ritter's work is political relations. In the XVIth and XVIIth centuries, when European states had good commercial and political relations with the Ottoman Empire, the travelogues contained positive and accurate information in line with these relations. However, in the XVIIIth century and subsequently in the XIXth centuries, when the Enlightenment Movement and the French Revolution took place in Western societies, people's perspective on the other, that is, the other, began to take the opposite shape. In line with these events, the racist, orientalist and imperialist perspectives of Western travellers manifested themselves in their travels, and in this direction, their travelogues have come to light with very biased and inaccurate information. In fact, such biased and negative thoughts are a possible situation when the conditions and political environment are considered; however, the scientific perspective does not accept such a situation. A scientist should have a perspective that is impartial, reflects the facts and brings them to science in the most appropriate way. Although the vast majority of Western travellers reflected their negative opinions towards Anatolia and the Ottoman Empire, a few travellers (such as Fellows and Busbecq) did not hesitate to reflect the facts about the Ottomans and their people in their works. In the last volume of *Die Erdkunde*, Ritter's description of Asia Minor includes both positive and negative judgements. This is because Ritter did not travel to Anatolia himself and only benefited from the works of Western

travellers. Therefore, it is quite normal for him to write different opinions about Anatolia and the Ottoman Empire in his work.

Despite all these situations, Ritter's 21 volumes of "Die Erdkunde" is already the most comprehensive work of the world geography literature, and the last volume of Die Erdkunde "Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien" (Comparative geography of the Asia Minor peninsula), in which he mentions Anatolia and the Ottoman Empire, is very valuable in terms of the history of Turkish science. In this context, it is important that the work mentioned and the subject of this study is given the necessary value, attention and brought to the Turkish scientific community. In this context, the work that is the subject of the study has been analysed by content analysis method and Ritter's statements from different names have been handled comparatively.

Kaynakça

- Ainsworth, W. F. (1842). *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*. London: West Strand Publisher.
- Alkan, N. (2007). *Alman Seyyahların Hatıratlarında Gümüşhane ve Çevresi*. KTÜ Ulusal Karadeniz Tarihi Sempozyumu (C. 1, s. 611-624.). Trabzon.
- Arundell, F. V. J. (1834). *Discoveries in Asia Minor Including A Description of The Ruin of Several Ancient Cities and Especialy Antioch of Pisidia*. Londra: Richard Bentley.
- Asiatische Wanderbericht VIII (1869). *Kölnische Zeitung*, 94, 1-2.
- Aygün, N. (2017). Avrupa Emperyalizminin Aşamaları: Osmanlı Akdeniz'inde Avrupa Ticareti (1700-1830). *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 3-17.
- Beck, H. (1954). Methoden und Aufgaben der Geschichte der Geographie (Methods and Tasks of the History of Geography). *Erdkunde*, 51-57.
- Beck, H. (1979). *Carl Ritter Genius der Geographie*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- Beck, H. (1981). Carl Ritter-Christ und Geograph. *Gesnerus*, 38(1-2), 259-262.
- Busbecq, O. C. (1939). *Türk Mektupları*, (Çev. Yalçın H. C.), İstanbul: Sertel Matbaası.
- Çelebi, E. (1998), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (2. Kitap). Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı (Yay. haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Davis, E. J. (1879). *Life in Asiatic Turkey*. London: Adamant Media Corporation.
- Dernschwam, H. (1987). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. (Y. Önen, Çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Dickinson, R. E. (1969). *The Makers of Modern Geography*. London: Routledge.

- Dikici, E. (2014). Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 45-59. Doi:10.7596/taksad.v3i2.319
- Dörries, H. (1929). Carl Ritter und die Entwicklung der Geographie in heutiger Beurteilung. *Naturwissenschaft*, 17, 627-631.
- Fellows, C. (1852). *Travels and Researches in Asia Minor, More Particular In The Province Of Lycia*. London: John Murray.
- Gage, W. L. (1867). *The Life of Carl Ritter*, New York: Charles Scribner and CO.
- Georges, R. (1910). Recherches sur la Géographie ancienne de l'Asie-Mineure. *Revue des Études Anciennes*, 12(4), 365-372. Doi: 10.3406/rea.1910.1640
- Gümüşçü, O. (2012). *Coğrafya'ya Davet*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Güngör, E. (1986). *Kültür Değişimleri ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of their Antiquities and Geology*. 1. London: John Murray.
- Kinneir, M. J. (1818). *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813- and 1814*. London: John Murray.
- Kırca, H. S. (2010). *İngiliz Seyyah Sir Charles Fellows'un Eserlerinde Türkiye ve Türk İmajı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutlu, H. İ. (2017). XVI. ve XVII. yüzyıl Batılı Seyahatnamelerde Osmanlı İmgesi ve Oryantalizmin Ayak Sesleri. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 17-36. Doi: 10.17822/omad.2017.51
- Marthe, F. (1880). *Was Bedeutet Carl Ritter für die Geographie, Festrede zur Säcularfeier am 11. October 1879; mit einer Zusatz-Anmerkung*. Berlin: De Gruyter Incorporated.
- Martin, G. J. ve James, P. E. (1993). *All Possible Worlds- A History Of Geographical Ideas*. USA: John Wiley&Sons, Inc.
- Mutlu, S. (2003). Late Ottoman Population and Its Ethnic Distribution. *Nüfusbilim Dergisi*, 25, 3-38.
- Oğlakçı, B. ve Aliagaoglu, A. (2023). Batı Coğrafyasında Klasik Dönem: Alexander von Humboldt ve Carl Ritter. *Turkish Studies- Social Sciences*, 18(2), 489-510. Doi: 10.7827/TurkishStudies.67313

- Peschel, O. (1877). *Geschichte der Erdkunde bis auf A. V. Humboldt und Carl Ritter*. München: Oldenbourg.
- Ritter, C. (1858). *Die Erdkunde, Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien*, Band 9, Teil 1. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- Ritter, C. (1858-1859). *Die Erdkunde, Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien*, Band 9, Teil 1 und 2. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- Roux, J. P. (1990). Osmanlı Sanatı, *Erdem*, 6(18), 893-832.
- Said, E. (1991). *Oryantalizm*. (S. Ayaz, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Said, E. (2001). *Şarkiyatçılık-Batının Şark Anlayışı*. (B. Ülner, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Schmutterer, F. (2018). *Carl Ritter und seine "Erdkunde von Asien": Die Anfänge der wissenschaftlichen Geographie im frühen 19. Jahrhundert*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- Schweigger, S. (2004). *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. (S. Türkis Noyan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Sunar, M. M. (2016). Imperial Discourse and The Orient: The Ottoman Empire in British Travel Accounts of the Victorian Era. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 939-945.
- Şahin, G. (2020). XIX. Yüzyılda İngiliz Gezginlerin Kaleminden Osmanlı Yöneticileri ve Yönetim Sistemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı*, 69-91. Doi: 10.32709/akusosbil.783505
- Tanrıkulu, M. (2014). Johann Samuel Heinrich Kiepert'in Osmanlı Haritalarının Bir Değerlendirmesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 6(2), 189-205.
- Tavernier, J. B. (2010). *Tavernier Seyahatnamesi*. (T. Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III*. (A. Suat, Çev.). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Tezcan, N. (2011). Evliya Çelebi'nin Ankara'sı. *Evliyâ Çelebi: doğumunun 400. Yılında* içinde (s. 148-156), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Todorova, M. (2013). *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*. (D. Şendil, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tott, B. D. (2004). *Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar*. (M. R. Uzman, Çev.). Ankara: Elips Kitap.
- Tournefort, J. (2013). *Tournefort Seyahatnamesi*. (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Üçel Aybet, G. (2018). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Yılmaz Top, S. (2016). *Alman Coğrafyacı Carl Ritter'in Coğrafya Bilimine Katkıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.